

امیرحسین چیت سزایان*

فروزان داودی**

تاریخ دریافت: ۹۹،۱،۱۰

تاریخ پذیرش: ۹۹،۳،۲۴

جایگاه نمادین خروس در فرهنگ و هنر ایران با تکیه بر آثار سفالین، فلزی و منسوجات

چکیده

بیان مسئله: خروس، این پرنده خارق العاده و زیبا، با توجه به مبانی اعتقادی و مفاهیم نمادین، نقش بزرگی در باورهای مردم ایران ایفا می کند. این پیوند عمیق نقش خروس را به پرنده ای مقدس و کیهانی بدیل کرده است. ویژگی های عینی و اسلوب رفتاری این پرنده سبب شده است تا بسیاری از هنرمندان، نقش آن را دستمایه ساخت آثار هنری خود کنند و با زبانی کنایه ای و رازآلود اندیشه های خود را بیان سازند. پژوهش حاضر با تأکید بر نقش این پرنده در آثار سفالین، فلزی و منسوجات در دوره پیش از اسلام و دوره اسلامی، به چرایی استفاده از این نماد و دلایل اهمیت نماد خروس در آثار هنری ایران پرداخته است.

هدف: نقش این پرنده در آثار سفالین، فلزی و منسوجات دوره پیش از اسلام و اسلامی و بیان مفاهیم نمادین آن

روش پژوهش: پژوهش حاضر به شیوه تاریخی - تحلیلی صورت گرفته و شیوه جمع آوری اطلاعات به صورت جستجو در منابع کتابخانه ای و موزه ای است.

یافته ها: با توجه به مطالعات صورت گرفته در حوزه هنرهای اسلامی ضمن اشاره به داستان ها و روایات، به ویژه اشاراتی که در خصوص داستان معراج پیامبر صورت گرفته است، بر تقدس این مرغ عرشی تأکید شده است. بازتاب تصویر خروس در ایران باستان با تکیه بر منابع مکتوب این دوره به ویژه اوستا صورت گرفته است و ایرانیان باستان این پرنده را بسیار ارج نهاده و گرامی داشته اند. کاربرد نقش خروس متکی بر مضامین زیبایی شناسی و مفاهیم نمادین است همین موضوع سبب شده تا نقش این پرنده در آثار هنری ایران مورد توجه قرار گیرد.

کلیدواژه:

نماد، خروس، ایران باستان، ایران دوره اسلامی

دانشیار گروه فرش، دانشکده هنر و معماری، دانشگاه کاشان، کاشان، ایران.*

chitsazian@kashanu.ac.ir

کارشناس ارشد گروه هنر اسلامی، دانشکده هنر و معماری، دانشگاه کاشان، کاشان، ایران.**

forouzan.davoudi@yahoo.com

مقدمه

نمادها یکی از مهم‌ترین ابزارهای بروز اندیشه هستند که بر مبنای مجموعه‌ای از هنجارها یا قراردادهای نشانه‌ای به کار می‌روند. آن‌ها حامل معنای غیرمستقیم و با واسطه‌اند. نمادها حاصل تخیل آگاهانه و ناآگاهانه ذهن آدمی هستند. نمادهای آگاهانه بر اساس عوامل بیرونی و عینی ساخته می‌شوند و نمادهای ناآگاهانه بر مبنای عوامل درونی و توانایی اندیشیدن انتزاعی شکل می‌گیرند. انسان برای نشان دادن حقایق فراسوی عقل با رمزگذاری افکار و اندیشه‌های خود در جهت قابل درک شدن این مفاهیم و منظورها، مکاشفات آن جهانی و معرفت‌های حاصله از ابعاد ناپیدای این جهانی، از زبان نماد بهره می‌گیرد. تأکید نمادها بر جنبه انتزاعی و ناآگاهانه بودن آن‌هاست و برای تعریف سوژه مورد نظر خود ما را به شکل غیرمستقیم و در هاله‌ای از رازآلودگی رهنمون می‌سازند. انسان با بیان اندیشه‌هایش، در قالب نمادها، راهی برای انتقال تأثیرگذار و ماندگار آن‌ها پیدا کرد تا بتواند معنایی فراتر از چیدمان هجاها و واژه‌ها را القا کند؛ از این رو با هنرمندی از اشیاء، جانوران و غیره بر این هدف نائل آمد. در این میان پرندگان یکی از ابزارهای نمادسازی خوب به حساب می‌آیند که سابقه کاربرد آن‌ها از پیش از اسلام تا دوران اسلامی ادامه یافته است. در هنر ایران، نماد خروس به عنوان یکی از پرکاربردترین نمادها علاوه بر در نظر داشتن مفاهیم هنری و زیبایی‌شناختی (توازن، تعادل، فرم، نقش و رنگ) تعبیر معنوی و عقیدتی را نیز در بر دارد. اگرچه کاربرد این پرنده با توجه به مفاهیم نمادین آن معطوف به هنر ایران نیست، لیکن نگارنده مطالعات خود را متمرکز بر هنر ایران قرار داده است. پژوهش حاضر نقش خروس را در هنر ایران با تأکید بر آثار سفالین، فلزی و منسوجات مورد مطالعه قرار می‌دهد. هدف این پژوهش، شناخت نقش این پرنده در آثار سفالین، فلزی و منسوجات دوره پیش از اسلام و اسلامی و بیان جایگاه نمادین این پرنده است و در این راستا به سؤالات زیر پاسخ داده می‌شود.

۱- مشخصه‌های نماد خروس در هنر ایران باستان و دوره اسلامی چیست؟

۲- نماد خروس در دوران پیش از اسلام در مقایسه با دوره اسلامی دچار چه تغییراتی شده است؟

روش پژوهش

پژوهش حاضر کیفی است که با بهره بردن از بستر تاریخی شکل‌گیری سفال‌های ایرانی به شیوه توصیفی - تحلیلی نتایج آن ارائه می‌شود. جمع‌آوری اطلاعات با استفاده از روش کتابخانه‌ای و مطالعات موزه‌ای انجام شده و تصاویر موجود با بهره‌گیری از منابع داخلی و خارجی تهیه گردیده است. از میان آثار مورد مطالعه در هنر ایران، تأکید نگارندگان بر آثار سفالین، فلزی و منسوجات می‌باشد و در نهایت با بررسی اطلاعات جمع‌آوری شده سعی بر آن است تا مطالعه دقیق پیرامون موضوع مطرح شده صورت گیرد.

پیشینه پژوهش

به رغم مطالعات پیشین در این زمینه، باید اذعان داشت که عمده تحقیقات صورت گرفته بیشتر در خصوص ارزیابی کلی نمادین جانوران و گیاهان بوده و مطالعه دقیق و عمیقی در خصوص موضوع حاضر به طور خاص صورت نگرفته است. شاید بتوان گفت مرتبط‌ترین پژوهش در این زمینه مقاله‌ای با عنوان «خروس و نقش آن در هفت اثر نقاشی» نوشته «مهدی حسینی» در سال ۱۳۹۰ است. پژوهشگر در این پژوهش به معرفی و تحلیل چند اثر نقاشی و بررسی ساختار و ترکیب‌بندی‌های موجود در این آثار پرداخته و نقش خروس را در این آثار مورد

بحث قرار داده است. در پژوهشی دیگر در سال ۱۳۸۹ با عنوان «سیر تحول و تطور نقش و نماد در هنرهای سنتی ایران» نوشته «پردیس بهمنی»، نویسنده به بررسی نمادهای گیاهی، حیوانی و هندسی در ایران و سایر ملل پرداخته است و در بخشی از پژوهش خود به جایگاه نماد خروس در ایران باستان و همچنین منابع و احادیث دوران اسلامی نیز اشاراتی داشته است. در میان منابع خارجی می‌توان مقاله «Jivanji Jamshedji» با عنوان «خروس به عنوان یک پرند مقدس در ایران باستان» را نام برد. نویسنده در این پژوهش به اهمیت نقش خروس به عنوان پرندای مقدس در میان ادبیات کهن ایران و فرهنگ ایرانیان باستان پرداخته است.

جایگاه نمادین خروس در دوره پیش از اسلام

نماد خروس در دوران پیش از اسلام با مفاهیمی همچون خیر و شر آمیخته است. «در گذشته مردم بر این باور بوده‌اند که آواز خروس اهریمن و دیوها را دور می‌کند، از این رو اغلب در خانه خود این پرند را نگاه می‌داشتند» (Modi, 1911, 105). خروس در ادیان ایران باستان، نمادی مقدس به شمار می‌آمده و اغلب در امور نیک و شایسته به کار گرفته می‌شد. آیین بهی^۱ کشتن خروس را جایز ندانسته و بر همگان لازم دانسته‌اند تا برای دوری از اهریمن این پرند را در خانه خود نگهداری کنند. در آیین مهر نیز اهمیت ویژه‌ای به نقش خروس داده شده است. نماد خروس در این دوره بیشتر مبتنی بر اعتقادات و باورهای مردم و آمیخته با مفاهیم اساطیری است. کاربرد نماد خروس در دوران پیش از اسلام معطوف به هنر خاصی نبوده است. نمایش پیکر خروس در بافته‌ها و منسوجات دوره ساسانی با هاله‌ای پیرامون سر و رشته مرواریدی بر دهان از ویژگی‌های سنت تصویرگری و صنعت پارچه‌بافی این دوره است. در تصویر ۱ نقش خروس در این بافته‌ها در متن دایره مانند با تزئینات گیاهی و گلبرگ‌های تلفیقی که به طور متناوب تکرار شده، قابل مشاهده است. تصویر ۴، مربوط به یک ابریق^۲ سفالی به شکل خروس می‌باشد. کشف این ابریق سفالی مربوط به عصر آهن حاکی از اهمیت و قدمت استفاده از این نماد در آثار هنری ایران است. نمونه‌های ارزشمند فلزی بسیاری را نیز می‌توان از این دوره از تاریخ هنر ایران یافت که از شکل و نقش این پرند بهره جسته‌اند. شیوه طراحی‌ها و نقش‌پردازی‌ها اغلب به صورت واقعی و گاهی نیز با بهره‌مندی از فرم‌ها و نقش‌های انتزاعی بوده است. نمونه‌های نقره‌ای ایرانی اولیه مربوط به دوره ساسانی به کشور چین وارد شده و در آنجا مورد تقلید و استفاده در سفال «پرسلن» در طول دوره‌های «تانگ و سونگ» قرار گرفتند. فرم این ظروف که دارای اشکال خاصی مانند ابریق با سر پرند و گردن بلند هستند، با لعاب پاشیده و لعاب رنگارنگ رایج در دوره‌های «تانگ و سونگ» تزئین شدند. نمونه‌های چینی که به‌خاطر دگرگونی در شکل و نماد به عنوان پارچه‌هایی با سری شبیه به ققنوس ساخته می‌شدند در قرن دهم وارد آسیا شدند» (لطفی و دیگران، ۱۳۹۴، ۵۲-۵۳). در تصویر ۸، یک بشقاب نقره‌ای مربوط به دوران ساسانی مشاهده می‌شود. این بشقاب با نقش شش خروس در اطراف و یک عقاب در میانه ظرف تزئین شده است. نمونه‌های دیگری نیز از منسوجات و آثار سفالین و فلزی دوره پیش از اسلام در جدول ۱ به صورت طبقه‌بندی آورده شده است.

جدول ۱. نمونه‌هایی از منسوجات، آثار سفالین و فلزی با نماد خروس در دوره پیش از اسلام. تدوین: نگارندگان

نوع	تصویر	ویژگی‌ها
منسوجات	 <p>تصویر ۱. پارچه ساسانی با نقش خروس قرن ۸-۹ میلادی. منبع: www.pinterest.com</p>	<p>۱. نقش خروس با هاله‌ای دور سر ۲. بافت زمینه پارچه به رنگ کرمی ۳. حاشیه‌های لاکه رنگ با نقوش انتزاعی</p>
	 <p>تصویر ۲. پارچه با نقش خروس و گل‌های لوتوس قرن ۷-۸ میلادی. منبع: www.pinterest.com</p>	<p>۱. نقش خروس با هاله‌ای دور سر و رشته مرواریدی بر گردن ۲. بافت زمینه پارچه به رنگ لاکه ۳. حاشیه تزئین به شکل گل‌های لوتوس</p>
	 <p>تصویر ۳. پارچه ابریشمی با نقش خروس قرن ۷-۸ میلادی. منبع: www.pinterest.com</p>	<p>۱. نقش دو خروس روبروی هم با هاله‌ای روی سر ۲. بافت زمینه پارچه اجری رنگ با نقوشی به رنگ سیاه ۳. حاشیه به صورت دایره هم مرکز با نقوشی انتزاعی</p>
سفال	 <p>تصویر ۴. ابریق سرخروسی سفالی عصر آهن منبع: www.pinterest.com</p>	<p>۱. بدنه به فرم خروس ۲. جنس بدنه گل پخته شده بدون لعاب ۳. تزئینات ساده و انتزاعی (مشمط بر دایره و خط)</p>
	 <p>تصویر ۵. ابریق سرخروسی سفالی عصر آهن منبع: www.trocadero.com</p>	<p>۱. بدنه به فرم خروس ۲. جنس بدنه گل پخته شده بدون لعاب ۳. فاقد تزئین</p>
فلزکاری	 <p>تصویر ۶. ابریق نقره‌ای دوره ساسانی قرن ۶-۷ میلادی. منبع: www.pinterest.com</p>	<p>۱. شکل بدنه به فرم انتزاعی از پرندگان ۲. جنس نقره ۳. تزئینات پر کاربرد و پیچیده</p>
	 <p>تصویر ۷. گلدان یا بطری نقره‌ای دوره ساسانی قرن ۶-۷ میلادی. منبع: www.pinterest.com</p>	<p>۱. بطری با نقش خروس ۲. جنس بدنه نقره‌ای با روکنشی از طلا ۳. تزئینات با نقش خروس و گیاهان گل‌دار</p>
	 <p>تصویر ۸. بشقاب نقره‌ای دوره ساسانی منبع: www.pinterest.com</p>	<p>۱. بشقاب نقره‌ای ۲. تزئینات به شکل شش خروس در اطراف و یک عقاب در مرکز</p>

جایگاه نمادین خروس در دوره اسلامی

با ورود اسلام به ایران، مفهوم نماد خروس با روایات دینی و آئینی و اعتقادات عامه پیش از اسلام پیوند خورد و بار معنایی عمیق تری پیدا کرد. در این دوره مهم ترین اشارات صورت گرفته به نماد خروس مربوط به داستان معراج پیامبر اسلام و مشاهده خروس آسمانی است که در جریان تصویرگری دینی الهام بخش بسیاری از هنرمندان تصویرگر در نگارش کتب خطی ایران گردید. بازتاب تصویری این پرنده در دو نسخه مصور ایرانی در شمار بهترین تصویرپردازی های عرفانی به سبک ایرانی و متأثر از نقاشی شرقی است. نخستین نگاره «صحنه دیدار پیامبر اسلام از «خروس سفید» در آسمان دنیا، برگ الصاقی مصوری است در زمان ایلخانی از «مجموعه مرقع بهرام میرزا» است. در نگاره یاد شده با تأکید بر عظمت خروس آسمانی و سیمای مقدس پیامبر (ص) و فرشتگان در ردیف های منظم که در حال تسبیح خداوند متعال هستند، بر غنای ماهیت مذهبی تصویر افزوده شده است. در نسخه دوم «حضرت محمد (ص)، در یازدهمین نگاره از «معراج نامه شاهرخ» در حالی که روی به سوی جبرئیل دارد، با انگشت سبابه به این خروس سفید رنگ اشاره می کند» (حسینی، ۱۳۹۱، ۸) تصویر ۹ مربوط به این نسخه دست نویس در عهد تیموری است و به «معراج نامه هرات» یا «معراج نامه میرحیدر» مشهور است. چهره پیامبر در این نگاره به سیمای مردی جوان و ریش دار و عمامه ای سفید بر سر که سوار بر مرکب خود (براق) است، در سمت راست نگاره ترسیم شده است» (بهمنی، ۱۳۸۹، ۸۷). وجه مشترک دو نسخه خطی در معراج نامه ایلخانی و تیموری ترسیم ماهیت غیر زمینی و مقدس خروس است که بدان جنبه ای فرا زمانی و فرا مکانی داده است.

تصویر ۹

برگی از نسخه خطی میرحیدر،
معراج پیامبر در دیدار با خروس
آسمانی.

منبع: br.pinterest.com

از دیگر اشارات دینی در خصوص نماد خروس، داستان حضرت ابراهیم (ع) و درخواست او از خداوند برای نشان دادن حیات دوباره به اوست. می توانیم در مثنوی روشن ترین و زیباترین نمادپردازی خروس را در داستان چهار مرغ خلیل (ع) و تفسیر آیه ۲۶۰ سوره بقره خداوند که فرمود «چهار پرنده بگیر و بکش و پاره پاره کن و همه را در هم بیامیز، سپس بر سر هر کوهی پاره ای از آن ها را بگذار، آن گاه آنان را به خود بخوان. خواهی دید که شتابان به سوی تو می آیند» را شاهد باشیم. مولانا این چهار پرنده را بط، خروس، طاووس و زاغ معرفی می کند که هر یک نمادی از صفات بشری اند. اما در مثنوی به لحاظ نمادپردازی دو مفهوم کلی به خروس نسبت داده می شود: نخستین معنا شهوت است و معنای دوم که جنبه قدسی دارد ارتباط این پرنده با آسمان ها و اولیای الهی است (صرفی، ۱۳۸۶، ۷۰-۷۱).

در میان آثار فلزی دوره اسلامی می توان به ابریق برنزی ایران مربوط به دوره امویان (قرن ۸ میلادی) اشاره کرد. (تصویر ۱۳) دهانه خروجی این ابریق برنزی به شکل خروس است و سطح بدنه آن بدون نقوش تزئینی می باشد.

تزئینات موجود در روی دسته و ابتدای گردنه به شکل طوماری گیاهی است و با توجه به زمان ساخت آن (ابتدای دوره اسلامی) و تکنیک‌های پرداخت، به نظر می‌رسد که از سبک فلزکاری دوره ساسانی پیروی کرده باشد. ابریق‌های سرخروسی که از شاهکارهای سفال دوره سلجوقی به شمار می‌آیند، از جمله سفالینه‌های پیکره‌ای متأثر از فرم حیوانات هستند که نمونه‌های بسیار زیادی از آن‌ها موجود و در وضعیت مطلوبی به سر می‌برند. در تصویر ۱۲ یک ابریق سفالی تک رنگ به رنگ آبی لاجوردی مشاهده می‌شود. «دهانه طرف که به شکل جوجه خروس درآمده با تاج خروس بلند و نوک تیز، به دوران پیش از اسلام باز می‌گردد. این شکل را می‌توان در ظروف نقره ساسانی و چینی‌های دوره «تانگ و سونگ» یافت. در واقع شیوه کاربرد اشکال حیوانات بر دهانه ظروف مخصوص ریختن مایعات به هزاره اول میلادی باز می‌گردد و احتمالاً معنایی نمادین دارد [...] با اینکه تعداد قابل توجهی مشربه با سری به شکل جوجه خروس باقی مانده است، نمونه‌های تک رنگ نادرند. نمونه‌های متعدد ساده و سفیدی نیز وجود دارند، ولی اغلب آن‌ها فلز آذین‌اند و یا منقوش بر آستر لعاب‌اند، اغلب این نقوش به رنگ سیاه بر آستر لعاب سبزاند و یا مزین به نوارهای سفید و آبی‌اند» (خلیلی، ۱۳۸۴، ۱۳۴-۱۳۶). در خصوص منسوجات دوره اسلامی باید خاطرنشان کرد که در این دوران «هنرمندان ایرانی اصالت خویش را در به کارگیری نقش‌مایه‌های باستانی ایران بر مصنوعات حفظ کردند و به گرمی پذیرای اسلام و فرهنگ اسلامی شدند» (دادور؛ حدیدی، ۱۳۹۰، ۱۵-۱۶). نمونه‌هایی از آثار سفالین و فلزی دوره اسلامی را می‌توان در جدول ۲ به صورت طبقه‌بندی شده مشاهده نمود.

جدول ۲. نمونه‌هایی از آثار سفالین و فلزی با نماد خروس در دوره اسلامی. تدوین: نگارندگان

نوع	تصویر	ویژگی‌ها
سفال	 تصویر ۱۰. بشقاب سفالی زرین‌فام دوره امویان. منبع: jameelcentre.ashmolean.org	۱. بشقاب سفالی ۲. تکنیک رنگ‌آمیزی: نقاشی رو لعابی (لعاب زرین‌فام) ۳. طراحی واقع‌گرایانه از نقش خروس با تزئینات گیاهی و انتزاعی
	 تصویر ۱۱. بطری سفالی سازنده علی بهونی نیمه نخست قرن ۱۲ م منبع: کتاب سفال اسلامی - ص ۱۲۴	۱. بطری سفالی نخودی رنگ ۲. تکنیک ساخت: قالبی دو تکه ۳. تکنیک رنگ‌آمیزی: لعاب تکرنگ لاجوردی ۴. تزئینات به شکل نقش برجسته و قالبی
فلزکاری	 تصویر ۱۲. ابریق سر خروسی قرن ۱۲ میلادی. منبع: www.pinterest.de	۱. ابریق سفالی به شکل خروس ۲. تکنیک رنگ‌آمیزی: لعاب تکرنگ فیروزه‌ای مات ۳. تزئینات به شکل نقش برجسته قالبی
	 تصویر ۱۳. ابریق برنزی ایرانی دوره امویان. منبع: www.pinterest.com	۱. جنس برنز ۲. فرم: ابریق با دهانه‌ای به شکل خروس ۳. تزئینات: ساده با نقوش مشبک در بالای طرف و ریخته‌گری

نتیجه

سابقه طولانی استفاده از نمادهای حیوانی در آثار هنری به دلیل رابطه تنگاتنگ آن‌ها با زندگی، عقاید و باورهای انسان‌ها، سبب گردید تا کاربرد این نمادها از گذشته تا امروز تداوم یابد. در میان این نمادها خروس به عنوان یکی از نمادهای پرکاربرد به شمار می‌آید که می‌توان زیباترین جلوه‌های ظهور آن را در آثار هنری ایران به ویژه عرصه سفال‌گری، فلزکاری و منسوجات مشاهده نمود. نقش خروس در منسوجات، سفالینه‌ها و فلزکاری دوره پیش از اسلام تا حد زیادی مبتنی بر مشخصه‌های انتزاعی، اصول ساده‌سازی و متکی بر مضامین نمادین است. نمونه‌های سفالی، اغلب بدون لعاب و فاقد تزئینات پیچیده هستند. اما تزئینات موجود در آثار فلزی این دوره عموماً پرکاربرد و طبیعت‌گرا می‌باشند. خروس در آثار هنری دوره اسلامی با در برداشتن عقاید دینی، حامل مفاهیمی نمادین و عرفانی است و نیز از طرفی در پیوند با منابع و روایات ایران باستان نیز است. نماد خروس در دوره اسلامی از لحاظ تکنیک ساخت آثار به گونه‌ای استادانه، با جزئیات بیشتر و از نظر تکنیک‌های طراحی و رنگ‌آمیزی پرکارتر و جسورانه‌تر به کار رفته است. این نماد، مفاهیم زیبایی‌شناسی، مبانی تجسمی و اصول دینی و عرفانی را توأمان با هم داراست و کاربرد فراوان نماد خروس در بسیاری از آثار هنری ایران به خوبی نشان‌گر این موضوع است.

پی‌نوشت

۱. آئین بهی یا دین زرتشتی یکی از قدیمی‌ترین ادیان جهان است و به عنوان نخستین دین یگانه‌شناسی جهان به شمار می‌آید.
۲. ابریق به معنای آبریز، آبدستان یا تاج عروس، واژه‌ای فارسی است، از ریشه «آبری» به معنای آب ریختن.

منابع

- بهمنی، پردیس (۱۳۸۹). سیر تحول و تطور نقش و نماد در هنرهای سنتی ایران. گروه هنر دانشکده هنر و رسانه.
- حسینی، مهدی (۱۳۹۰). خروس و نقش آن در هفت اثر نقاشی. فصلنامه کیمیای هنر. سال اول. شماره (۲). ۷-۱۴.
- خلیلی، ناصر (۱۳۸۴). سفال اسلامی. ترجمه فرناز حایری. تهران: نشر کارنگ.
- دادور، ابوالقاسم؛ حدیدی، الناز (۱۳۹۰). بررسی نقوش منسوجات قرون اولیه اسلامی (از قرن اول هجری تا اواخر دوره سلجوقی). جلوه هنر. شماره (۶). ۱۵-۲۲.
- صرفی، محمدرضا (۱۳۸۶). نماد پرندگان در مثنوی. فصلنامه پژوهش‌های ادبی. سال پنجم. شماره (۱۸). ۵۳-۷۶.
- لطفی، بتول؛ اکبری، عباس؛ جاوری، محسن (۱۳۹۲). تأثیر هنر ایران بر سفال‌گری چین با تأکید بر دوره اسلامی. نگره. شماره (۳۵). پاییز. ۴۹-۵۹.

- Modi, Jivanji Jamshedji. (1911). The cock as A Sacred Bird in Ancient Iran. Anthropological Papers: Papers (mostly on Parsee Subjects) read before the Anthropological Society of Bombay, Bd. 1. The British India Press: Bombay. pp. 104-121.

- www.pinterest.com

- www.trocadero.com

- www.jameelcentre.ashmolean.org/amics